

UDC: 343(045)(575.1)

JINOIY JAVOBGARLIKNI LIBERALLASHTIRISH TUSHUNCHASI VA AHAMIYATI

Altiyev Razzoq Saidovich,

Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga
qarshi kurashish kafedrasi dotsenti,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
ORCID: 0000-0001-5613-4532
e-mail: razzoq.lawyer@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqola doirasida muallif O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida mustaqillik yillarida amalga oshirilgan sud-huquq islohotlari mazmunini tahlil qilib, davlatning liberallashtirish siyosatida dekriminalizatsiyaning ahamiyatini yoritib bergan. Shuningdek, dekriminalizatsiyaning jinoiy-huquqiy tahlili hamda dekriminalizatsiya va uning turlarini keng nazariy o'rgangan. Maqolada jinoyat qonuniga kiritilgan rag'batlantiruvchi institutlar, xususan, yarashuv instituti va uning joriy qilinishi statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: liberallashtirish, jinoyat qonuni, jazo, dekriminalizatsiya, depenalizatsiya, yarashuv, sud-huquq islohotlari.

ПОНЯТИЕ И ВАЖНОСТЬ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Алтиев Раззок Саидович,

доктор философии по юридическим наукам (PhD),
доцент кафедры «Уголовное право,
криминология и противодействие коррупции»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В рамках данной статьи автор проанализировал содержание судебных реформ, проведенных в годы независимости в уголовном законодательстве Республики Узбекистан, подчеркнув важность декриминализации в политике либерализации государства. Автор также провел широкий теоретический уголовно-правовой анализ декриминализации и ее видов. В статье в основном анализируются статистические данные по стимулирующим институтам,

включенным в уголовное законодательство, в частности института примирения и его реализации.

Ключевые слова: либерализация, уголовное право, наказание, декриминализация, примирение, судебная реформа.

THE CONCEPT AND IMPORTANCE OF LIBERALIZATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY

Altiyev Razzoq Saidovich,

Assistant Professor of the Department of
Criminal Law, Criminology and Anti-corruption of
Tashkent State University of Law, PhD in Law

Abstract. Within the framework of this article, the author analyzed the content of judicial reforms carried out in the years of independence in the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan, emphasizing the importance of decriminalization in the policy of liberalization of the state. The author also conducted a broad theoretical analysis of the criminal law analysis of decriminalization and its types. The article mainly analyzes statistical data on stimulating institutions included in criminal legislation, in particular, the institute of reconciliation and its implementation.

Keywords: liberalization, criminal law, punishment, decriminalization, reconciliation, judicial reform.

Davlatning jinoiy-huquqiy siyosatini liberallashtirishga mustaqillikning ilk kunlaridan e'tibor berila boshlandi. Uning asosiy maqsadi sifatida adolat va insonparvarlik prinsiplarini ta'minlash, jinoiy jazo tizimidagi jazolash funksiyalarini toraytirish yo'lidan borish belgilab olindi. O'zbekiston Respublikasida jinoiy-huquqiy siyosat liberallashtirish yo'lida bo'lib, liberallashtirish mohiyatini to'g'ri anglash uchun, avvalo, uning genezisini tahlil qilish lozim.

Liberallashtirish (lotincha "liberalis" ozod, ozodlik ma'nolarini anglatadi) falsafiy va ijtimoiy-siyosiy yo'nalish bo'lib, inson huquqlari va shaxsiy erkinliklarining mustaqilligini anglatadi [1].

Liberalizm falsafa institutlaridan biri bo'lib, ozodlik yoki erkinlik tushunchalari turli tarixiy davrlarda turlicha talqin qilib kelingan. Liberalizmning pirovard maqsadi nafaqat insoniy ezgulik, balki insoniy ratsionalizmga xizmat qiluvchi g'oyalarni ham qamrab olgan. Liberalizm oqilona aql-idrokka ega bo'lgan odamlar muammolarini tan olish va ularni hal qilish qobiliyatiga egaligida ifodalanadi. Shuningdek, inson ahvolini muntazam yaxshilashga erishishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Konservatizm liberalizmga qarshi ta'limot bo'lib, u oddiygina qilib aytganda, maqom, vakolatlarning bir shaxs yoki bir guruh shaxslar qo'lida yig'ilishi, saqlab qolishni targ'ib qiladi. Takomillashtirish yoki taraqqiyot deb hisoblagan narsani

izlagan liberalizm, albatta, mavjud tartibni o'zgartirishni xohlaydi va shunga xizmat qiluvchi g'oyalarni o'zida birlashtiradi.

Liberal ta'limotning ilk tarafdori faylasuf Jon Lokk (1689-y.) bo'lgan. Shu davrdan boshlab klassik liberalizm ta'limoti rivojlangan.

Klassik liberalizm nafaqat insoniy ratsionallik, balki shaxsiy mulk va mulkka bo'lgan huquq, tabiiy huquqlar muhimligi, hukumatga konstitutsiyaviy cheklovlar zarurligi hamda shaxsning har qanday tashqi cheklov va tajovuzdan ozodligini ta'kidlaydi.

XX asr boshlarida Buyuk Britaniya, Fransiya va keyinchalik Amerika Qo'shma Shtatlarida farovonlik davlati vujudga keldi va hukumat ijtimoiy islohotlar ko'lamini kengaytira boshladi.

O'sha davrlarda AQShda eng kam ish haqi miqdori belgilanishi, progressiv soliqqa tortish tizimi va ijtimoiy xavfsizlik dasturlari qabul qilinishi liberalizm siyosatining mahsuli bo'lib, ushbu institutlar keyinchalik boshqa davlatlarga ham tatbiq qilingan.

Insoniyat tarixida jamiyat rivojlanishi, huquqiy ong va madaniyatning ommalashuvi natijasida jinoiy-huquqiy siyosat liberallasuvi jadallashdi. Jinoiy-huquqiy siyosat liberallasuviga turlicha ta'rif keltirilgan bo'lsa-da, umumiy mazmun jinoiy ta'qib, jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralari, ularni ijro etish jarayoni hamda jinoyatchilikning oldini olish faoliyati odillik va insonparvarlik prinsiplari, shuningdek, umuminsoniy qadriyatlar hamda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga monand bo'lishi lozimligini anglatadi.

Boshqacha qilib aytganda, jinoiy-huquqiy siyosatda liberallashtirish – bu jinoyat qonunchiligi, jinoiy ta'qib, dastlabki tergov, sud muhokamasi jarayonida jazo tayinlash (uning turlarini tanlash) va jazoni ijro etish shartlari, shuningdek, jinoyatchilikning oldini olish jarayonlari bilan ifodalangan amaldagi jinoyat qonunchiligini insonparvarlashtirish jarayonidir.

Sud-huquq tizimini isloh qilishning muhim vazifalaridan biri jinoyat, jinoyat-protsessual qonun hujjatlari, jinoiy jazo tizimini izchillik bilan bosqichma-bosqich liberallashtirish hisoblanadi.

Ushbu islohotlar jinoyat kodeksiga jinoiy jazolarni liberallashtirish masalalariga oid o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqidagi qonunlarda o'z aksini topdi.

Sud-huquq islohotlari davrida 2001-yil 29-avgustda qabul qilingan "Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi qonuni liberallashtirish siyosatining muhim tarkibiy jarayonlarini boshlab berdi.

Mazkur qonun olib borilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotni liberallashtirishning natijasi bo'lib, uni amaldagi Jinoyat kodeksining isloh qilinishi deb baholash ham mumkin.

Ushbu qonun bilan amaldagi Jinoyat kodeksining 105 ta moddasiga jinoiy jazolarning liberallashtirilishi yuzasidan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Ular quyidagi yo'nalishlarda o'z ifodasini topdi.

Jinoyat kodeksida belgilangan jinoyatlar tasnifi tubdan o'zgardi. Xususan, og'ir va o'ta og'ir toifadagi jinoyatlarning 75 foizga yaqini ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va

uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar toifasiga o'tkazildi; jinoiy jazo tizimidan ayrim jazo turlari chiqarilib, jazo tizimi yanada liberallashtirildi; jinoyat qonunchiligida yarashuv instituti joriy etildi; jazoni o'tash muddatidan ilgari shartli ozod qilish va jazoni yengilrog'i bilan almashtirish uchun belgilangan muddatlar qisqartirildi.

Qonunga asosan, Jinoyat kodeksining 13 ta moddasiga muhim o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi [2].

2007-yil 11-iyulda "O'lim jazosi bekor qilinishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi mamlakatimizda jinoiy jazolar tizimini liberallashtirish borasida tub burilish yasadi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Boisi ilgari sud-huquq sohasida bunday islohot olib borilmagan. Buni xorijlik mutaxassislar ham ko'p bora e'tirof etmoqda.

2008-yil 10-apreldagi "Jarima tariqasidagi jinoiy jazoni ijro etish tartibini takomillashtirish masalalari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonun jarima jazosining ijrosini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, undan ko'zlangan asosiy maqsad jinoyat sodir etgan shaxsga, iloji boricha, jamiyatdan ajratish bilan bog'liq bo'lmagan jazolarni qo'llashdan iboratdir [3].

Shuningdek, 2010-yil 18-mayda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga qo'shimcha kiritish to'g'risida"gi Qonunga asosan, Jinoyat kodeksi yangi norma, ya'ni aybdor o'z qilmishiga amalda pushaymon bo'lganda, jazo tayinlash (571-modda) bo'yicha alohida qoidalar belgilandi. Aynan jinoyat huquqidagi yengilroq jazo tayinlash institutini takomillashtirish va liberallashtirish natijasida 2021-yil 18-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining Jinoyat hamda Jinoyat-protsessual kodekslariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni asosida jinoyat kodeksi "Aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv tuzilgan jinoyatlar bo'yicha jazo tayinlash" haqidagi 572-modda bilan to'ldirildi. Natijada aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv tuzilgan jinoyatlar bo'yicha tayinlanadigan jazo muddati yoki miqdori Jinoyat kodeksi maxsus qismining tegishli moddasida (qismida) nazarda tutilgan eng ko'p jazoning yarmidan oshmasligi kerakligi to'g'risidagi qoida amalga kiritildi.

2012-yil 29-dekabrda "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonunga asosan, Jinoyat kodeksiga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar mamlakatimizda sud-huquq sohasi hamda jinoiy jazo tizimini liberallashtirish borasida olib borilayotgan keng ko'lamli ishlarning izchil davomi bo'ldi.

Ushbu qonun bilan kiritilgan o'zgartirishlar, eng avvalo, iqtisodiyot sohasidagi idoralar xodimlari javobgarligini liberallashtirishda o'z ifodasini topdi. Jinoyat kodeksiga sudlanganlikning olib tashlanishini liberallashtirish bo'yicha yangi norma va shuningdek, ancha, ko'p, ko'p bo'lmagan, juda ko'p miqdor tushunchalariga o'zgartirishlar kiritildi.

2014-yil 4-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonunga ko'ra, Jinoyat kodeksining 62-moddasi "Sud qamoqda saqlangan shaxsga jarima tayinlashda

qamoqda saqlangan har bir kunini eng kam oylik ish haqining ikkidan bir qismiga tenglashtirib hisoblaydi”, degan mazmundagi ikkinchi qism bilan to’ldirildi.

Shuningdek, Jinoyat kodeksining maxsus qismiga “1811-modda. Qasddan bankrotlikka olib kelish” degan yangi norma kiritildi. Jinoyat protsessual kodeksiga yangi norma – 2421-modda: “Uy qamog’i” ehtiyot chorasi protsessual majburlov chorasi sifatida kiritildi. Mazkur norma ham inson huquq va manfaatlarini dastlabki tergov bosqichida himoya qilishning vositasi sifatida namoyon bo’ladi. “Uy qamog’i” gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchiga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini tanlash uchun asoslar mavjud bo’lganda, uning yoshi, sog’lig’i, oilaviy ahvoli va boshqa holatlarni hisobga olgan holda, qamoqqa olish maqsadga nomuvofiq deb topilgan taqdirda qo’llanishi belgilandi.

Yuqorida qayd qilingan liberallashtirish borasida olib borilayotgan keng ko’lamli ishlar nafaqat jinoiy jazolar, balki mamlakatimizdagi jinoyat qonunchiligi, sud-huquq sohasi liberallashtirilishida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu keltirilgan liberallashtirish jarayonlarini yanada kengroq tahlil qilamiz.

Mustaqillik yillarida mazkur sohada amalga oshirilgan ishlar sarhisob qilinar ekan, mamlakatimiz rahbari quyidagilarga alohida e’tibor berdi: “... jinoyatlarning tasnifi o’zgartirildi. Buning natijasida og’ir va o’ta og’ir toifadagi jinoyatlarning qariyb 75 % ijtimoiy xavfi katta bo’lmagan va uncha og’ir bo’lmagan jinoyatlar toifasiga o’tkazildi”. Darhaqiqat, jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O’zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga 2001-yil 29-avgustda kiritilgan o’zgartirish va qo’shimchalarga ko’ra, jinoyatlarning tasnifi tubdan qayta ko’rib chiqilib, ijtimoiy xavfi katta bo’lmagan va uncha og’ir bo’lmagan jinoyatlar doirasi birmuncha kengaytirildi. Ijtimoiy xavfi katta bo’lmagan jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda uch yildan ko’p bo’lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar, shuningdek, ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, qonunda besh yildan ko’p bo’lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar kiritilgan bo’lsa, uncha og’ir bo’lmagan jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda uch yildan ortiq, lekin besh yildan ko’p bo’lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar, shuningdek, ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, qonunda besh yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar kiritildi. Hozirgi vaqtda JKda 587 ta jinoyat tarkibi mavjud bo’lib, shulardan 259 tasi (44,1 %) ijtimoiy xavfi katta bo’lmagan jinoyatlar, 151 tasi (33,7 %) uncha og’ir bo’lmagan jinoyatlar, 114 tasi (19,4 %) og’ir jinoyatlar va 63 tasi (10,7 %) o’ta og’ir jinoyatlardir. Ushbu ma’lumotlar ayrim qilmishlarning kriminalizatsiya yoki dekriminalizatsiya qilinishi bilan o’zgarib turadi [4].

“Iqtisodiyot sohasidagi jinoyat ishlari bo’yicha ozodlikdan mahrum etish jazolari o’rniga jarima shaklidagi iqtisodiy sanksiyani qo’llash imkoniyati ancha kengaytirildi... Jinoyat kodeksining 11 ta moddasiga yetkazilgan moddiy zararining o’rni qoplangan taqdirda, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo’llanmasligi haqidagi qoidalar kiritildi”. O’tkazilayotgan islohotlar natijasida iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar uchun yetkazilgan moddiy zarar qoplanganligi uchun aybdor shaxsga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish bilan bog’liq bo’lmagan jazolar tayinlash amaliyoti yo’lga qo’yildi.

Jinoiy-huquqiy siyosat natijasida, eng avvalo, ozodlikdan mahrum qilish hollarini qisqartirish hisobiga qonunchilikning adolat va insonparvarlik kabi tamoyillarining kuchayishi va amalda qo'llanishi ta'minlanmoqda. Dastlab 2001-yil holatiga Jinoyat kodeksidagi 173-, 180-, 181-, 198-, 233-moddalari bo'yicha, keyinchalik ushbu ro'yxat qayta ko'rib chiqilib, 2021-yil holatiga Jinoyat kodeksining 132-, 173-, 175-, 233-moddalarida yetkazilgan moddiy zarar uch karra miqdorida qoplangan taqdirda, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo'llanilmasligi to'g'risida rag'batlantiruvchi bandlar bilan to'ldirildi.

Shuningdek, 2001-yil holatiga JK 167-, 168-, 170-moddalarida yetkazilgan moddiy zararining o'rni qoplangan taqdirda, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo'llanilmasligi [5, 40-b], 2021-yil holatiga 167-, 168-, 180-, 181-, 1811-, 1852-, 1924-, 192¹¹-moddalarida yetkazilgan moddiy zararining o'rni qoplangan taqdirda, ozodlikni cheklash va ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo'llanilmasligi to'g'risida rag'batlantiruvchi bandlar kiritilgan liberallashtirish siyosati mahsulidir.

Mamlakatimiz Konstitutsiyasida aks ettirilgan prinsiplarga muvofiq, jinoiy jazo tizimi va sud ishlarini yuritish bosqichma-bosqich liberallashtirildi, shaxsni jamiyatdan ajratib qo'yish bilan bog'liq bo'lmagan jazo turlarini tayinlash imkoniyati kengaytirildi. Shuningdek, qamoq jazosi O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 29-martdagi O'RQ-421-sonli qonuniga asosan o'z kuchini yo'qotgan.

Jinoiy jazolarni liberallashtirish borasidagi bunday choralar natijasida O'zbekistonda bugungi kunda ozodlikdan mahrum qilinganlar soni jahon miqyosida eng past ko'rsatkichni qayd etmoqda. 2020-yil 1-avgust holatiga ko'ra, AQShda har yuz ming odamdan 639 nafari, Rossiyada 340 nafari, Turkiyada 335 nafari, Belarusda 343 nafari, O'zbekistonda 68 nafari jazoni ijro etish muassasalarida jazo muddatini o'tamoqda. Ushbu ko'rsatkichlar O'zbekistondagi jinoyat-huquqiy siyosat qanchalik darajada liberal ekanini ko'rsatib turibdi.

Jinoyat qonunchiligi va jazo tizimini liberallashtirish voyaga yetmaganlar, ayollar va keksalarga nisbatan ular tomonidan sodir etilgan huquqbuzarlik uchun choralar belgilashda insonparvarlik, rahmdillik ruhi bilan sug'orilgan normalarning ustuvorligini belgilab qo'ydi. Bu qatlam ichida voyaga yetmaganlar alohida diqqat-e'tiborni talab qiladi. Odatda, voyaga yetmagan shaxs hayotiy tajribaga ega bo'lmaganligi, ongi va irodasi to'liq shakllanmaganligi sababli ishonuvchan, boshqalar ta'siriga beriluvchan bo'ladi. Shu sababli ham liberallashtirish asosida kiritilgan normalarda voyaga yetmaganlar tomonidan ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan yoki ehtiyotsizlik oqibatida jinoyat sodir etilsa, ularga nisbatan ozodlikdan mahrum etish jazosini qo'llamaslik belgilab qo'yilgan. Hozirda voyaga yetmaganlarga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoning qo'llanishi voyaga yetmagan mahkumlarning umumiy soniga nisbatan 2001-yilda 39,7 %dan 2005-yilda 27,6 %gacha qisqarishiga olib keldi. Jinoyat sodir etgan voyaga yetmaganlarning 72 %dan ko'prog'iga sudlar tomonidan ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo chorasi tayinlanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 29-avgustdagi 254-II-son qonuniga asosan, JK 50-moddasi to'rtinchi qism bilan to'ldirilib, liberallashtirish asosida kiritilgan normalarga ko'ra, ayollar, o'n sakkiz

yoshga to'lmay jinoyat sodir etgan va oltmish yoshdan oshgan erkaklarga biron-bir jinoyat uchun beriladigan jazo qonunda nazarda tutiladigan eng yuqori muddatning to'rtidan uch qismidan oshmasligi lozimligi belgilangan. Mazkur qoida O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 10-avgustdagi O'RQ-389-sonli qonuni bilan "ozodlikdan mahrum etishga hukm qilinayotgan ayollar hamda oltmish yoshdan oshgan erkaklarga nisbatan tayinlanayotgan jazo muddati JK Maxsus qismining tegishli moddasida nazarda tutilgan ozodlikdan mahrum etish eng ko'p muddatining uchdan ikki qismidan ortiq bo'lishi mumkin emas"ligi mazmuniga o'zgartirilgan.

"Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da jinoiy-huquqiy siyosat liberallashtirilishi davom ettirilib, jinoyat qonunchiligini tobora liberallashtirish orqali ayrim qilmishlarni jinoiy yurisdiksiyadan ma'muriy yurisdiksiyaga o'tkazish belgilandi.

Bundan tashqari, mamlakatimizda o'tgan davr mobaynida dastlabki tergov bosqichida sud nazoratini kuchaytirish, mazkur sohada sud faoliyatini liberallashtirish bo'yicha ham keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jinoyat protsessual qonunchiligiga "Habeas Corpus" instituti joriy etilib, 2008-yildan ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olishga sanksiya berish huquqi prokurordan sudga o'tkazildi. Ushbu vakolatning prokurordan sud organlariga o'tkazilishi surishtiruv va dastlabki tergov jarayonida sud nazoratini kuchaytirish, jinoyat protsessida "Habeas Corpus" institutini qo'llash sohasini yanada kengaytirish imkonini berdi. Eng muhimi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish borasida umum e'tirof etilgan prinsiplar va xalqaro huquq normalar talablari amalga oshirildi.

Habeas Corpus ("Habeas Corpus Act") deb nom olgan qonun 1679-yil 26-mayda Angliyada qabul qilingan bo'lib [7], insoniyat tarixida o'zboshimchalik bilan hibsga olishni cheklagan birinchi hujjat deb tan olinadi. Unda "Hech bir shaxs, erkin fuqaro sud qarorisiz ushlab turilishi, qamoqqa olinishi, mulkidan mahrum qilinishi, qonundan tashqari deb e'lon qilinishi, quvg'in qilinishi mumkin emas" deyilgan. "Habeas Corpus Act"da belgilangan tartibga ko'ra, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi sud huzuriga darhol olib kelinishi va shaxsni qamoqqa olishga sudning roziligini olish uchun qonuniy asoslantirilgan tegishli hujjatlar taqdim qilinishi kerak va bunday asoslar bo'lmaganda, shaxs "Xabeas korpus" buyrug'ini chiqarish yo'li bilan ozod qilinadi.

"Habeas Corpus" inson huquqlari cheklangan har bir holatda, bunday cheklash ma'muriy tartibda amalga oshirilganda ham qo'llanilishi mumkin.

Angliyada protsessual majburlov choralari qo'llashga olib keladigan va sudyaning ruxsatisiz o'tkaziladigan harakatlardan eng jiddiysi politsiya qamog'i hisoblanadi (uni, shuningdek, gumon qilinuvchini qisqa muddatga ushlash deb atash mumkin). Politsiya qamog'ining tartibi shundaki, uning ustidan sud nazorati "Habeas Corpus" instituti doirasidan tashqarida amalga oshiriladi, politsiya kimnidir sudning ruxsatisiz qamoqqa olganda, bunda ushlab turishning umumiy muddati 36 soatdan oshmaydi va bundan so'ng u sud tartibida uzaytiriladi.

Mamlakatimizda ehtiyot chorasi sifatida qamoq qo'llashni sudlarga olib berish xususidagi qonun o'z vaqtida va puxta o'ylab qabul qilingani bugungi kunda ko'pgina amaliy misollarda o'z isbotini topmoqda. Mazkur institutning amaliyotga tatbiq etilishi

insonning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari, uning daxlsizligini himoya qilishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Darhaqiqat, mazkur qonun doirasi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va jabrlanuvchilarning huquqlari jinoiy javobgarlikni liberallashtirish nuqtayi nazaridan qayta bayon qilindi. Jinoyat qonunchiligidan mol-mulkni musodara qilish jazosining chiqarilganligi munosabati bilan JPKning qator moddalari qayta shakllantirildi.

Ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olish Jinoyat kodeksida uch yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan qasddan sodir etilgan hamda ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, buning uchun Jinoyat kodeksida besh yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha qo'llanadigan bo'ldi.

Jinoyatlar tergov qilinayotganda, tergov muddati uch oydan ortiq davom etmasligi va uni Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori yoki viloyat, Toshkent shahar prokurori va unga tenglashtirilgan prokuror tomonidan besh oygacha, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori o'rinbosari yetti oygacha, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori to'qqiz oygacha, alohida hollarda bir yilgacha uzaytirishga vakolatli qilib belgilandi. Dastlabki tergov muddatini uzaytirish vakolati tuman (shahar) prokurorlari vakolatlaridan chiqarildi.

Keyinchalik O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 29-martdagi O'RQ-421-sonli qonuniga asosan, dastlabki tergov muddati yetti oy qilib belgilandi [8].

Yarashuv institutining joriy etilishi bilan Jinoyat-protsessual kodeksining 62-bobiga yarashuv to'g'risidagi ishlarni yuritishning tartibi belgilandi. Yarashuv to'g'risidagi ishlar bo'yicha ish yuritish jinoyat protsessida ish yuritishning maxsus qisqartirilgan tartibi bo'lib, birinchidan, yarashuvchilik munosabati bilan ko'rib chiqiladigan jinoyat ishlariga JKning 66¹-moddasida nazar tutilgan jinoyatlar kiradi. Ikkinchidan, yarashuv to'g'risidagi jinoyat ishlari jinoyat ishini qo'zg'atish, dastlabki tergov va sud muhokamasini o'z ichiga oladi. Uchinchidan, surishtiruv va dastlabki tergovda quyidagilar isbotlanishi shart: a) gumon qilinuvchi, ayblanuvchining ilgari sudlangan yoki sudlanmaganligi; b) jinoyat, haqiqatan ham, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi tomonidan sodir etilganligi; d) ixtiyoriy ravishda yetkazilgan barcha turdagi zararning qoplanganligi; e) jabrlanuvchi jinoiy qilmishni sodir etgan shaxsni kechirib, yarashuv to'g'risida ariza berganligi. To'rtinchidan, sud muhokamasiga ish materiali, tergovchi tomonidan chiqarilgan va prokuror rozilik bildirgan yarashuv to'g'risidagi qarori, jabrlanuvchining yarashuv to'g'risidagi arizasi topshiriladi. Taraflarning sud maslahatxonasiga kiringunga qadar yarashganligigina ishni tugatishga asos bo'lishi belgilandi.

Yarashuv to'g'risidagi ishlarni yuritishda qisqa muddatda taraflar o'rtasidagi nizo bartaraf etiladi va ortiqcha sarf-xarajatning oldi olinadi. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchi jinoiy javobgarlikdan ozod qilinib, "sudlangan" degan tamg'adan forig' qilinadi. Jabrlanuvchining qonuniy talablarini bajarish bilan adolatning naqadar muqaddasligi va qonun ustuvorligi tan olinadi [9]. Surishtiruv va dastlabki tergov organlari mashaqqatli mehnatdan xalos bo'ladi.

Yarashuv to'g'risidagi ishlarni yuritish qator ortiqcha chiqimlarning oldini olish, fuqarolarning faqat shaxsiy manfaatlariga daxl qiladigan holatlarning davlat

nazoratidan chiqarilishi, sudlanganlik holatlari kamayishi, ish yakunidan kelib chiqadigan taraflarning odil sudlovga putur yetkazmaydigan xohish-istaklarining inobatga olinishiga olib kelmoqda. Yarashuv institutining samarali faoliyat ko'rsatib kelayotganining yana bir ko'rsatkichi – hozirda sud qarorlarining ijro etilmasdan qolishi kabi noxush holatlar sud tomonidan qaror qabul qilinguniga qadar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki fuqaroviy javobgarlar tomonidan jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplashi evaziga kamaymoqda.

O'zbekistonda jinoyat qonunchiligini liberallashtirish tizimli amalga oshirib kelingan bo'lib, O'zbekiston Respublikasining 2008-yil 11-aprel kunidagi "O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 58-moddasiga o'zgartirish kiritish to'g'risida"gi qonuniga jinoyatga tayyorgarlik ko'rganlik hamda jinoyat sodir etishga suiqasd qilganlik uchun jazo muddati yoki miqdori JK maxsus qismining tegishli moddasida nazarda tutilgan eng ko'p jazoning to'rtidan uch qismidan oshmasligi kerakligi to'g'risida qoida kiritildi [10].

O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 18-may kunidagi qonuni bilan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi aybdor o'z qilmishiga chin ko'ngildan pushaymon bo'lganda, jazo tayinlash tartibini ko'zda tutadigan 57¹-modda bilan to'ldirildi. Mazkur qonunga muvofiq, jazoni yengillashtiruvchi holatlar mavjud bo'lganda, ya'ni aybni bo'yniga olish to'g'risida arz qilish, chin ko'ngildan pushaymon bo'lish yoki jinoyatni ochish uchun faol yordam berish va Jinoyat Kodeksi 56-moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan jazoni og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lmagan taqdirda, jazo muddati yoki miqdori Jinoyat Kodeksi maxsus qismining tegishli moddasida nazarda tutilgan eng ko'p jazoning uchdan ikki qismidan oshmasligi kerakligi qayd etildi.

Aytib o'tilgan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi qo'shimchalari jinoyat qonunchiligini yanada insonparvarlashtirish manfaatlariga xizmat qiladi.

2009-yil 3-aprelda O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 66¹-moddasiga o'zgartirish kiritish to'g'risida"gi Qonuni qabul qilinib, u yarashuv institutini qo'llash imkoni bo'lgan jinoyatlar tarkiblari ro'yxatini yanada kengaytirdi. Agar yarashuv institutini jinoyat-protsessual qonunchilikda ilk bor joriy qilgan 2001-yilgi qonunda mazkur institutni 27 ta ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat tarkiblari bo'yicha qo'llash imkoniyati ko'zda tutilgan bo'lsa, 2005-yil 31-dekabr va 2007-yil 27-avgust kungi qonunlar bilan jinoiy javobgarlikdan ozod bo'lish imkoni mavjud bo'lgan jinoyat tarkibi ro'yxati 42 ta jinoyat tarkibigacha kengaydi. Ko'rinib turibdiki, yarashuv institutini qo'llash imkoni bo'lgan jinoyatlar tarkibi ro'yxati asta-sekinlik bilan kengayib borgan. Mazkur yondashuv o'zini to'liq oqladi. Masalan, sud amaliyoti dalolat bermoqdaki, yarashuv instituti munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilingan shaxslar ichida jinoyatlar retsidivi holati deyarli uchramaydi. Bu yarashuv institutining yuqori samaradorligidan dalolat beradi. Ushbu holat tufayli O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 66¹-moddasiga o'zgartirish kiritish to'g'risida"gi Qonuni qabul qilinib, u yarashuv institutini qo'llash imkoniyati bor jinoyat tarkiblari ro'yxatini yana 11 tarkibga kengaytirdi (jami 53 ta).

Jabrlanuvchi bilan yarashuv to'g'risidagi alohida toifadagi ishlarni yuritish tartibining joriy etilishi jinoyat protsessi qonunchiligini jinoiy javobgarlikni liberallashtirish va protsessual munosabatlarni dispozitiv tartibga solish g'oyalari evaziga takomillashtirishda muhim qadam bo'ldi.

O'ylaymizki, so'nggi yillarida O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida amalga oshirilgan sud-huquq islohotlari o'z samarasini ko'rsatib, jamiyatimiz liberallashtirish siyosatining mazmun-mohiyatini to'g'ri anglagan holda, inson huquqlari ustuvorligi amalda to'liq ta'minlanadi.

REFERENCES

1. Liberalism. Available at: <http://archive.fo/lfRaI/>.
2. Abdurasulova Q., Toshpulatov A. Moddiy va protsessual huquqning o'zaro aloqadorligi (jinoyat huquqi va jinoyat-protsessual huquqi misolida) [Interrelation of substantive and procedural law (in the example of criminal law and criminal-procedural law)]. Yurist axborotnomasi – Lawyer newsletter, 2021, vol. 2, no. 6, pp. 43–50.
3. Collection of legal documents of the Republic of Uzbekistan, 2008, no. 14-15, Article 94. Available at: <https://lex.uz/docs/-1334750/>.
4. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi [Course of criminal law of the Republic of Uzbekistan]. Vol. 1. Doctrine of crime. 2nd ed., supplemented and revised. Tashkent, Military-technical institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, 2018, 441 p.
5. Aliyev R.S. Istoriya razvitiya zakonodatel'nykh aktov, predusmatrivayushchikh ugolovnuyu otvetstvennost' za moshennichestvo v ugolovnom zakonodatel'stve Respubliki Uzbekistan (retrospektivnyy analiz) [The history of the development of legislative acts providing for criminal liability for fraud in the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan (retrospective analysis)]. Journal of Legal Studies, 2019, vol. 4, no. 4, p. 40.
6. Yakubov A.S., Kabulov R. et al. Ugolovnoye pravo [Criminal Law]. Tashkent, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2005, p. 48.
7. Blackstone W. Commentaries on the Laws of England: A facsimile of the first edition of 1765–1769. Chicago, University of Chicago Press. 1979, vol. 3. pp. 129–137.
8. Turg'unboev E.O. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General part. Album schemes. Instructional manual. Responsible ed. Q.R. Aburasulova. Tashkent, TSIL, 2013, 129 p.
9. Tulaganova G.Z. Ushlab turilganlar va mahbuslarning huquqlari [Rights of detainees and prisoners]. P. 124.
10. Altiev R. Subjective Signs of the Crime of Fraudulent Looting of Property in the Criminal Law of the Republic of Uzbekistan. Psychology and Education Journal, 2021, vol. 58, no. 1. DOI: 10.17762/pae.v58i1.865/.

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

4 / 2022

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

Q. Abdurasulova

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

Y. Kolenko

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

N. Salayev

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: F. Muhammadiyeva, Y. Yarmolik, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2023-yil 1-fevralda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4.

Shartli 7,9 b.t. Adadi: 100. Buyurtma: № 9.

TDYU tipografiyasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti